

Endülüs Hadisçiliğinde Halifelerin Yeri

MUSTAFA ÖZTOPRAK

Y. Doç. Dr. | Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Özet: Endülüs, İslâm kültür ve medeniyetinin temel öğelerinden hadis ilminin en önemli kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Endülüs'te hadisin gelişmesinde de halifelerin rolü inkâr edilemez bir gerçektir. Diğer ilimlere nazaran Endülüs'te hadisin gelişmesinde ve temayüz etmesinde halifelerin katkıları olmuştur. Hadis ilminin gelişmesinin nüvesi Endülüs Emevi Devleti kurulduktan sonra Abdurrahman b. Muâviye'nin hadisçilerle mücadele eden fakihlere karşı hadisçileri müdafaa etmesiyle gerçekleşmiştir. Abdurrahman b. Muâviye'den sonra gelen halifeler de hadis ilminin gelişmesine destek olmuşlardır. Halifeler hadisi bizzat muhaddislerden dinlemişlerdir. Devlet görevlileri ve toplumun da hadis dinlemesini sağlamışlardır. Bu çalışmalarıyla halifeler toplumun hadis ilmiyle tanışması ve yaşaması için rehberlik yapmışlardır. Endülüs'te güçlü muhaddislerin ve literatürün meydana gelmesinde halifelerin gayretleri belirleyici olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Emevî, hadis, muhaddis, halife.

The Role of Caliphs in Andalusia Prophetic Tradition

MUSTAFA ÖZTOPRAK

Assist. Prof. | Sinop University, Faculty of Divinity, Department of Basic Islamic Sciences

Abstract: Andalusia, one of the fundamentals of Islamic culture and civilization, which constitutes one of the most important sources of hadith science. The role of caliphs in Andalusia prophetic traditions is undeniable truth. The development of hadith in Andalusia, the caliphs contributed. Once intalled the progres of the science of hadith core Andalusian Umayyad Empire Abd al-Rahman Ibn Muawiyah interventions at the Islamic jurists who fought Muawiyah was tradationists. Abd al-Rahman Ibn Muaviyah acting on behalf of the science of hadith from the caliphs after Muawiyah in which subsidies have been identified. Located near the caliphs themselves as they listen to listen to government officials and the community provided the hadith. Acquainted with the knowledge of hadith studies, and to live in this society, the guidance made caliphs. Caliphs in Andalusia efforts have been effective in the occurrence of a strong hadith scholar and literature.

Keywords: Andalusia, Umayyad, tradition, traditionist, caliph.

Giriş

Endülüs 91/710'daki fetihle birlikte İslâm topraklarına geçmiş bir bölgedir. Fetihden sonraki ilk yıllarda valiler tarafından yönetilmiştir. 20 valinin en sonuncusu olan Yusuf el-Fihri (v. 138/756)'yi¹ Emevi hanedanından Abdurrahman b. Muâviye yenerek Endülüs Emevî Devletini kurmuştur.² Endülüs'te yönetim anlamında gelişme ve ilerlemelerin kaydedilmesi Abdurrahman b. Muâviye (138-172/756-788) ile başladığını söylemek mümkündür.

Abdurrahman b. Muâviye (138-172/756-788) ile başlayan Endülüs Emevi Devleti, halife III. Abdurrahman'a kadar emirliklerle yönetilmiştir. III. Abdurrahman'ın kendisini halife ilan etmesiyle Endülüs Emevi Devleti halifelikle yönetilmeye başlanmıştır.³ Endülüs Emevi Devletinde Gırnata sultanları hariç dokuz tane halife yaşamıştır. Makalenin kapsamı emirlikler dönemini de içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Çünkü Abdurrahman b. Muâviye her ne kadar halife ilan edilmese de faaliyetleri açısından bir halifeden farklı davranmamıştır. O günün siyasi şartları gereğince halifeliği ilan etmenin yeni kurulan devlete zarar verebileceği düşünülmüştür. Dolayısıyla halifelik III. Abdurrahman dönemine kadar ilan edilmemiştir.

Endülüs'te halifeler yönetimin bütün yetkilerini ellerinde tutmuşlardır. Kendilerini sorgulayacak veya seçecek bir organ konulmamıştır. Babadan oğula geçen bir sistem içinde devlet yönetilmiştir. Ancak halife vefat ettikten sonra ülke idaresini üstlenen kişi bir çocuk olursa o zaman yönetim açısından problemlerin meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur. II. Hakem (v. 366/976)'in vefatından sonra yerine 12 yaşındaki oğlunun geçmesi de bu kabil durumlardan birisidir. Halifenin altında bugünkü başbakanlık seviyesinde ihdas

¹ Makkarî, *Nefbu't-Tib min Ğusni'l-Endelüsü'r-Ratib ve Zikru Veziribâ li-Sâni'd-dîn İbni'l-Hatib*, I, 235-236; Merrâküşi, *el-Mücib fi Telbisi Abbâri'l-Mağrib*, s. 35-36; Georges Colin, *el-Endülüs*, s. 113-116; Ebû Deyyâk, Sâlih Muhammed Feyyâz, *el-Veciz fi Tarihi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, s. 169.

² İnan, Muhammed Abdullah, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, I, 151-154; Abbâdî, *fi Tarihi'l-Abbâsi ve'l-Endelüsü*, s. 302-303.

³ İbn İzârî, *el-Beyâmü'l-Muğrib fi Abbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, I, 207; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, s. 433.

edilen haciplik sistemi⁴ de meseleye çözüm olmamış hatta Endülüs Emevi Devletinin yıkılışının en önemli sebeplerinden biri olmuştur.⁵ Halifelerin yönetimdeki konumlarıyla paralel olarak ilmi hayatta da devam etmiştir. Endülüs'te siyasi ve ilmi hayat büyük oranda birbirlerini etkilemiştir. Dolayısıyla ilmi gelişmelerin siyasi yönle bağlantıları olmuştur.

Hadis ilmi açısından da durum benzerlik arz etmektedir. Endülüs'ün fethiyle başlayan hadis ilminin girişi halifelerin aktif desteğiyle farklı konular elde etmiştir. Halifelerin katkılarıyla diğer ilimlerde yaşanmayan bir ivmeyle hadis ilmi toplumda makes bulmuştur. Bu süreçte en önemli katkıyı Abdurrahman b. Muâviye vermiştir. Fakihlerin Bakî b. Mahled'e karşı davranışlarını bertaraf eden Abdurrahman b. Muâviye hadis ilminin açık şekilde insanlara anlatılmasını sağlamıştır.⁶ Bu durum Endülüs'te hadis ilmi açısından bir milat olmuştur. Daha sonra gelen halifeler ise bizzat hadisçilerden istişare heyetleri oluşturmuşlar, devlet görevlilerini onları dinlemeye göndermişler hatta bizzat kendileri hadis dinlemişlerdir.⁷ Dolayısıyla hadis ilmi halifelerin desteğiyle Endülüs'te ilerlemesini sağlamıştır.

Bu makalede, halifelerin Endülüs hadisçiliğindeki yerleri incelenecektir. Halifelerle birlikte zamanın temayüz etmiş muhaddislerle-

⁴ Endülüs'te ihdas edilen haciplik sistemi iyi bir hadis eğitimi almış olan İbn Âmirle birlikte başlamaktadır. Halifeye yardımcı olması düşüncesiyle oluşturulan haciplik saltanata dönüşerek babadan oğula geçer hale gelmiştir. Küçük yaştaki halifelere yardımcı olması amacıyla oluşturulan makam saltanat uygulamaları sebebiyle problemin kendisi olmuştur. Endülüs'te Âmiriler olarak bilinen bir dönem yaşanmıştır. İbn Âmirin iki oğlu zamanında elde edilen başarılarla herhangi bir muhalif hareket oluşmazken Abdurrahman b. Âmir'in zevk ve sefalet ehli bir yapısının olması hasebiyle tepkiler meydana geçmiştir. İbn Âmir, Emevi sülalesinin desteğiyle çıkarılan bir isyanda öldürülmüştür. Dolayısıyla 360/971'lerde başlayan Âmiriler yönetimi 399/1010'da son bulmuştur. Âmiriler yönetimden çekildikten sonra Endülüs'ün güneyindeki bir bölgeyi belli müddet daha yönetmeye devam etmişlerdir (bkz: Nübâhî, *Târîhu Kudâti'l-Endelüs*, I, 80; Merrâküşî, *el-Müciib*, I, 7-11).

⁵ Merrâküşî, *el-Müciib*, I, 7; Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları*, TDVY, s. 116-126.

⁶ Konu ile ilgili olarak bkz: İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi Endelüs*, I, 82; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehl'l-Endelüs*, s. 209; Merrâküşî, *el-Müciib fî Telbîsi Abbâri'l-Mağrib*, s. 49; Abdülhâdi, *Mazâbiru'n-Nabdati'l-Hadisîyye fî Abdi Ya'kub el-Mansûr el-Muvabbidi*, I, 233.

⁷ Huşenî, *Abbâr*, s. 130; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, IV, 309.

rine de örnek olarak yer verilecektir. Halifelerin farklı konuları başlıklar halinde sunulacaktır. Bu çerçevede makale beş başlıktan oluşacaktır. Bunlar: Hadisçileri Destekleme, Hadisçileri İstişare Heyetine Alma, Hadisçilerden Hadis Dinleme, İnsanları Hadisçileri Dinlemeye Teşvik Etme ve Hadisçilere Baskı ve Şiddet Uygulama. Bu beş başlığı ayrıntılarıyla şu şekilde inceleyebiliriz.

1. Hadisçileri Destekleme

Endülüs'te hadisin geçirdiği kritik zamanlar vardır. Söz konusu zamanlarda yapılanlar hadisin gelişimine önemli oranda katkı yapmıştır. Bunlardan ilki Endülüs Emevi Devleti'nin kuruluş yıllarında fakihlerin kendi mezhep uygulamalarından farklı rivayetler ihtiva eden hadis kitaplarını getiren muhaddislerle mücadele etmeleridir. Bu meseleye vakıf olan yönetimdeki Abdurrahman b. Muâviye hadisçilere destek vermiştir. Abdurrahman b. Muâviye (v. 172/788), Endülüs'te Emevî ailesinin bir üyesi olarak yönetimi ele geçiren kişidir. Yönetime geçmesiyle Endülüs fiili olarak Abbasi idaresinden çıkmış, Endülüs Emevî Devleti kurulmuştur.⁸ Abdurrahman b. Muâviye, devleti yeniden yapılandırırken ilmi alanda da gelişmeler kaydedilmiştir. Endülüs, fetihle birlikte insanların dine yeni girmeleriyle muhatap oldukları ilk kişiler olduğu için fakihlerin etkisinde kalmıştır. Ancak hem Doğu İslâm dünyasına yapılan ilmi seyahatlerle hem de Endülüs'te fetih ve göç amaçlı gelen kişilerle farklı ilmi dallarda gelişmeler meydana gelmiştir. Gelişme kaydedilenden birisi de hadis ilmidir.

İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ı haricinde hadis eserinin girmediği bir zamanda fakihlerin başvuru kaynağı *el-Muvatta* olmuştur. Ancak Mâlikî mezhebinin uygulamadığı rivayetleri içeren hadis kitaplarının girmesiyle fakihlerle hadisçiler arasında mücadeleler meydana gelmiştir. Söz konusu mücadeleleri yaşayan kişilerden birisi de Bakî b. Mahled (v. 276/889) 'dir. Onun Doğu İslâm dünyasına yaptığı ve yanında İbn Ebî Şeybe (v. 235/849)'nin *el-Musannef*'ini getirmesiyle fakihlerle arasında tartışma başlamıştır. Halife Abdurrah-

⁸ İbnü'l-Hatib, *el-İbâta fi Abbâri Gırnâta*, II, 7; Zirikli, *Â'lâm*, III, 338.

man b. Muâviye (v. 172/788), bu tartışmaların çok ilerlemesinden rahatsızlık duyarak Bakî b. Mahled'in Doğu İslâm dünyasından getirdiği İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'ini incelemek üzere istemiştir. Kitabı inceleyen Halife, Bakî b. Mahled'e "ilmini yay, bildiğin hadisleri naklet, insanlarla ders meclisi yap, senin ilminden faydalsınlar", şeklinde destek olmuştur.⁹ Kütüphane görevlisine de bu kitap kütüphanede bulunmalı talimatını vermiştir.¹⁰

Abdurrahman b. Muâviye, Bakî b. Mahled'e İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'i ve İmam Şâfî (v. 204/819)'nin *er-Risâle*'sini Endülü's'e getirdiğinde devamlı destek vermiştir. Hâşim b. Abdülaziz, Kurtuba kadısı Amr b. Abdullah (v. 273/886)¹¹'in Bakî b. Mahled'e ağır ithamlarda bulunması üzere Abdurrahman b. Muâviye'yi konu hakkında bilgilendirerek şöyle demiştir: Bakî b. Mahled, getirdiği bu eserler yüzünden öldürülmek isteniyor. Abdurrahman b. Muâviye canı sıkılmış bir vaziyette kitapları eline almış ve Bakî b. Mahled için üzülmüştür. Bu olayın müsebbibi olan kadı Amr b. Abdullah'ı görevden almıştır. Kadı Amr b. Abdullah o zaman Berberilerle yapılan bir savaştır. Savaş dönüşünde Abdurrahman b. Muâviye yaklaşık on ay onunla konuşmamıştır.¹²

III. Abdurrahman olarak bilinen Abdurrahman b. Muhammed (v. 350/961), hadisçilere özel ihtimam göstermiştir. Mesela, Ahmet b. Hâlid b. Yezid b. el-Cübâb (v. 322/935), Doğu İslâm dünyasından yanında birçok eserle dönmüştür. Hadis çalışmaları eserlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Halife Abdurrahman b. Muhammed, mezkur çalışmalarına istinaden ona hürmet etmiş ve ilmi seviyesini övmüştür.¹³

⁹ İbnü'l-Farâdî, *Târibu Ulemâi Endelüs*, I, 82; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis fi Târibi Ricâli Eblî'l-Endelüs*, s. 209; Merrâküşî, *el-Mücib fi Telbisi Abbâri'l-Mağrib*, s. 49; Abdülhâdî, *Mazâbiru'n-Nabdâtî'l-Hadisîyye fi Abdi Ya'akub el-Mansur el-Muvabbidî*, I, 233.

¹⁰ İbn Asâkir, *Târibu Dımaşk*, X, 356.

¹¹ Amr b. Abdullah, Kurtubalıdır. Abdurrahman b. Muâviye'nin kızlarından birisinin kölesidir. Kurtuba'ya mevâlî'den atanan ilk kadıdır. Ömrünün sonlarına doğru hafıza kaybına uğramıştır (bkz: İbnü'l-Farâdî, *Târibu Ulemâi Endelüs*, s. 118).

¹² Huşenî, *Abbâru*, s. 58; a.mlf., *Kudâtu Kurtuba*, s. 82-83.

¹³ Ahmet b. Halid b. Yezid b. el-Cübâb, Muhammed b. Vaddah hayranı bir muhad-distir. İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Hadis-fıkıh birlikteliğini savunmaktadır. Her iki ilmi farklı değerlendirenleri eleştirmiştir

Hişam b. Abdurrahman (v. 180/796), Ziyâd b. Abdurrahman (v. 194/809)'ın evine kadar gitmiştir. Kadılık görevini teklif etmiş ancak Ziyâd b. Abdurrahman kabul etmemiştir.¹⁴ III. Abdurrahman ve II. Hişam dönemleri hem siyasi hem de ilmi anlamda devletin geldiği en ileri noktalardır. Her iki halife de ilme özellikle hadise büyük önem vermişlerdir. Hadisçilere giderek hadis dinleyen halifelerdendir. II. Hişam'ın kadılık teklifinde bulunduğu Ziyad b. Abdurrahman dönemin önde gelen hadisçilerindendir. Halifenin onu liyakatli bulup evine kadar giderek kadılık görevini teklif etmesi ilme ve âlime verilen değeri göstermektedir. Ancak muhadis Ziyad b. Abdurrahman resmi bir görev almaktan kaçınarak teklifi kabul etmediğini halifeye bildirmiştir. Halife de onun görüşüne saygı duyarak “keşke insanlar Ziyâd b. Abdurrahman gibi dünyaya ve nimetlerine karşı mesafeli olsa”¹⁵ diyerek kadılık görevini üstlenmesinde ısrar etmemiştir. Bu olay, halifelerin hadise ve hadis âlimlerine verdiği değeri göstermiştir.

Halifelerin hadisçileri desteklemesi, aslında fıkıh merkezli bir din anlayışını ortadan kaldırmaya yönelik bir çaba olduğunu söylemek mümkündür. Bakî b. Mahled'e karşı yapılanlarda onun arkasında durulması, Doğu İslâm dünyasından dönen âlimlere hürmet edilmesi hatta önemli dini görevlere layık olan ancak talip olmayanların ayaklarına kadar gidilmesinin temelinde dini yaşamın çeşitlendirilmesi amacı vardır. Açıkta ifade edilmese de Endülüs'te fakihlerin etkinliğinden rahatsızlık duyan bir yönetim bulunmaktadır. Bunu hadis ilmi gibi farklı alanlara destek vererek aşmaya çalışmışlardır. Tabidir ki halifelerin hepsinin yaklaşımlarını bu çerçevede değerlendirmek mümkün değildir. Bu alana aktif destek verenler olduğu gibi pasif hareket edenler de olmuştur. Devletin gelişmesiyle ilmi hayatın da ilerlemesini arzu etmişlerdir. Ancak halifelerin büyük çoğunluğunun amacı tek düze bir din anlayışından ziyade çok yönlü olmasını istemişlerdir.

(bkz: Huşenî, *Abbâr*, s. 17-19).

¹⁴ Huşenî, *Abbâr*, s. 96-97.

¹⁵ Huşenî, *Abbâr*, s. 97.

2. Hadisçileri İstişare Heyetine Alma

Hadisçiler halifelerin ilmi heyetlerinde ve devletin herhangi bir işinin görüşüldüğü meclislerde yer almışlardır. Halifeler görüşülen konularla ilgili olarak onların görüşlerini dinlemişlerdir. Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî (v. 238/852) istişare heyetinin bir üyesidir. Kendisinden önce Endülüs'te onun kadar hadis rivayet eden olmadığı belirtilmektedir. İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ını öğrencilerine aktarmakla tanınmaktadır. Abdurrahman b. Hakem zamanında halifenin istişare heyetinde yer almıştır. Onun müzakere edilen meselelerde muhaddis olması hasebiyle delil getirdiği hadislerle dikkat çektiği zikredilmiştir.¹⁶

Abdülmelik b. Habîb ile aynı dönemde yaşayan bir diğer âlim hem muhaddis hem de fakihlik kisvesiyle temayüz eden Yahya b. Yahya el-Leysî'dir. İmam Mâlik'ten *el-Muvatta'*ı dinlemiş ve Endülüs'te insanlara anlatmıştır. Halife Abdurrahman b. Hakem tarafından Kurtuba'ya davet edilen Yahya b. Yahya el-Leysî, istişare heyetin başkanlığını yapmıştır.¹⁷

Yahya b. Yahya el-Leysî, halife Abdurrahman b. Hakem'in istişare heyetinde yer alırken oğlu Ubeydullah b. Yahya b. Yahya el-Leysî (v. 299/912) de zamanın halifesi Abdullah b. Muhammed'in yakınında yer almıştır. İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ını okuyan ve Leys b. Sa'd'ın hadislerini nakleden Ubeydullah b. Yahya b. Yahya el-Leysî, halifenin idare ile ilgili konuların dışında sohbet arkadaşlığını da yapmıştır.¹⁸

Endülüs'te hadisçiler devletin bazı noktalarına atamalarda etkili olmuşlardır. Özellikle kadı atamaları bu kabilden faaliyetlere girmektedir. Mesela Kurtuba'ya atanacak kadının belirlenmesi sürecinde Bakî b. Mahled devreye girmiştir. Bir kadının atanmasında o zamana kadar genellikle aranan şartlar fakih olmasıyla sınırlı iken Bakî b. Mahled halife Münzir'e muhaddis yönü temayüz etmiş Âmir b. Muâviye el-Lahmî (v. 277/890)'yi tavsiye etmiştir.

¹⁶ Huşenî, *Abbâru'l-Fukahâ ve'l-Mubaddisîn*, s. 250–251.

¹⁷ Huşenî, *Abbâr*, s. 348–362.

¹⁸ Huşenî, *Abbâr*, s. 229–231.

Bakî b. Mahled kendisi de bir muhaddis olduğu için devletin ilim merkezi olan Kurtuba kadısının hadisçi olmasını arzu etmiştir. Halife Münzir Bakî b. Mahled'in tavsiyesi üzerine muhaddis Âmir b. Muâviye'yi Kurtuba kadılığına atamıştır.¹⁹

Muhammed b. İsâ b. el-A'şâ (v. 222/836), Abdurrahman b. Muâviye zamanında yaşamış bir âlimdir. Bakî b. Mahled ve Esbağ b. Halil'e hadis nakletmiştir. Halifenin istişare heyetinde yer almıştır.²⁰ Muhammed b. Yusuf b. Matruh (v. 271/884), halife Abdullah b. Muhammed'in dört kişiden oluşan istişare heyetinin üyesidir. İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ını nakletmesiyle bilinmektedir.²¹ Hasen b. Sa'd b. İdris (v. 335/946), emir Abdullah zamanında danışma heyetinin başkanlığını yapmıştır. Birçok kişiye hadis nakletmekle tanınmaktadır.²² Muhammed b. İbrahim b. el-Hababe (v. 318/930), Muhammed b. Vaddah, Muhammed b. Abdisselam el-Huşenî ve Bakî b. Mahled'den hadis nakleden bir muhaddistir. Diğer âlimlerde olduğu gibi o da halifenin istişare heyetinde yer almıştır.²³

III. Abdurrahman, hadisçilere ihtimam gösteren bir halifedir. Ahmed b. Halid b. Yezîd b. el-Cübâb, Doğu İslâm dünyasındaki ilmi seyahatinden döndüğünde halife ilmüne ve kendisine iltifatlarda bulunarak destek verdiğini göstermiştir.²⁴ Kaynaklardan tespit edildiğine göre hadisçilerin halifelerin danışma heyetlerinde yer aldığı görülmektedir. Danışma heyetleri, halifelerin en yakınındaki kişilerden oluşması hasebiyle hadisçilerin yönetim tarafından dikkate alındıkları sonucu çıkarılabilir. Abdurrahman b. Muâviye zamanında başlayan ve devletin yıkılmasına kadar devam eden süreçte yöneticilerin hadisçilerle yakın ilişkiler içinde oldukları anlaşılmaktadır. Yukarıda zikredilen hadisçiler çerçevesinde düşünüldüğünde muhaddislerin hem halifeye danışmanlık yaptıkları hem de

¹⁹ Huşenî, *Abbâr*, s. 58.

²⁰ Huşenî, *Abbâr*, s. 116.

²¹ Huşenî, *Abbâr*, s. 116–117. İstişare heyetinde yer alan diğer üç kişi şöyledir: Esbağ b. Halil, Bakî b. Mahled ve Süleyman b. Esved.

²² Huşenî, *Abbâr*, s. 71–72.

²³ Huşenî, *Abbâr*, s. 170.

²⁴ Huşenî, *Abbâr*, s. 17–19.

hadis ilmini anlatmaya, nakletmeye ve eser vermeye devam etmişlerdir. Halifelerin kendilerine danışman olarak aldıkları muhaddislerin seçiminde hassas davrandıkları görülmektedir. Çünkü her bir danışma heyetinde yer alan muhaddis hem Doğu İslâm dünyasında hem de Endülüs'te iyi bir eğitim almaktadırlar. Hadisleri kaynaklarından alıp Endülüs'te insanlara aktarma yolunu seçmektedirler. Dolayısıyla halifelerin halk ile arası iyi olan, onları yönlendirebilen ve birebir sorunlarıyla muhatap olan muhaddis-fakihlere danışmanlık yolu açtığı anlaşılmaktadır. Endülüs halifelerinin hadisçilerle en fazla iletişim kurduğu nokta burasıdır.

3. Hadisçilerden Hadis Dinleme

Endülüs'te fetihle birlikte başlayan hadis ilminin yaygınlaşması bazı zorlukla karşılaşmıştır. Abdurrahman b. Muâviye'ye kadar yöneticilerle hadisçilerin birebir hadis ilmi adına muhatap olmamışlardır. Özellikle Abdurrahman b. Muâviye'nin Bakî b. Mahled ve arkadaşlarına yapılanların artması üzerine duruma müdahale etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu müdahaleden sonra Endülüs Emevi yöneticileri ile muhaddislerin yakın ilişkileri meydana gelmeye başlamıştır. Bunlardan birisi de hadisçilerden hadis dinleme isteğidir. O güne kadar hem toplum hem de idarecilerin yoğun bir fakih baskısı altında kaldıkları için hadis dinleme faaliyetlerine girmişlerdir. Abdullah b. Muhammed (v. 273/886)'in Endülüs'ü hadisle doluduran kişilerden biri kabul edilen²⁵ Muhammed b. Vaddah'tan isteği bunu göstermektedir. Muhammed b. Vaddah,²⁶ halife Abdullah b. Muhammed'in yanına girdiğinde ondan bir istekte bulunmuştur. "Ey Muhammed b. Vaddah, bize fetva verme, sadece Allah Rasûlü'nden gelen hadisleri anlat, çünkü bizim rey'e ihtiyacımız yoktur" demiştir.²⁷

Haris b. Sa'd (v. 222/836), Abdurrahman b. Muâviye'nin görev-

²⁵ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 162; İbn Ferhun, *ed-Dibâcü'l-Müzheb*, I, 130.

²⁶ Huşenî, *Abbâr*, s. 129, 130; İbnü'l-Faradî, *Târih*, I, 144; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, I, 34; İbn Ferhun, *ed-Dibâcü'l-Müzheb*, I, 130, 131; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 162; Suyutî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, I, 55; İbn Asâkir, *Târibü Dımaşk*, LVI, 179; İbn İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, II, 193.

²⁷ Huşenî, *Abbâr*, s. 130.

lendirdiği âlimlerden birisidir. Huzurunda ona ilk defa hadis okuyan kişidir. Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî, Haris b. Sa'd'ı Endülüs âlimlerinin ilk tabakasından kabul eder.²⁸ Ziyad b. Abdurrahman (v. 193/809), halife Hakem ile yolculuk yaparken ona hadis nakletmiştir. Hadis naklederken ezan okunduğu için halifenin yanından ayrılarak namaza gitmiştir.²⁹

Muhammed b. İsa b. Rufe'a (v. 337/948), hem Doğu İslâm dünyasında hem de Endülüs'te hadis eğitimi almış bir muhaddistir. Endülüs'e döndüğünde halife onu Kurtuba'daki Zehra camisine görevlendirmiştir. Başta halife olmak üzere birçok insan camide ondan diğer ilimlerle birlikte hadis dinlemişlerdir. Zehra camisini halife bir ilim merkezi haline getirmiştir. Muhammed b. İsa'nın çabalarıyla birlikte insanlar dini ilimleri oradan tahsil etmişlerdir. Muhammed b. İsa b. Rufe'a, eserlerini burada yazmıştır.³⁰ Tabidir ki Zehra Camii'nin ilim merkezi haline gelmesinde Muhammed b. İsa b. Rufe'a'nın gayretleri olduğu gibi hem bizzat gelerek hem de insanları teşvik etmesiyle halifenin önemli bir payı olmuştur.

II. Hakem (v. 376/976), ilmi faaliyetlere çok fazla ehemmiyet vermiştir. Devletin siyasi durumu fevkalade iyi olunca halifelerin ilmi faaliyetlere daha fazla destek verdiği görülmüştür. Kendine has büyük bir kütüphanesinin olduğu tespit edilmiştir. Dönemin önde gelen muhaddisleri, Kasım b. Esbağ (v. 276/889), Ahmet b. Duhaym b. Halil (v. 338/949) ve Muhammed b. Abdüsselam el-Huşenî (v. 286/899)'den hadis dinlemiştir.³¹ Her üç âlim de dördüncü asrın Endülüs'te etkili olan hadisçilerinden olduğunu ifade etmek gerekmektedir.³²

Halifeler kendileri muhaddislerden hadis dinledikleri gibi çocuklarının da aynı eğitimden faydalanmalarını arzu etmişlerdir. III.

²⁸ Huşenî, *Abbâr*, s. 79–80.

²⁹ Huşenî, *Abbâr*, s. 97.

³⁰ Huşenî, *Abbâr*, s. 176–178.

³¹ Safedî, *el-Vâfi bil-Vefeyât*, IV, 309.

³² Her üç muhaddis için bkz: İbnü'l-Faradî, *Târîh*, I, 14; Kâdi İyâz, *Tertibül-Medârik*, I, 408; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, III, 49; a. mlf., *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, XV, 472–473; İbn Ferhun, *ed-Dibâcü'l-Müzheb*, I, 23, 122; Suyutî, *Buğyetü'l-Vüât*, I, 160.

Abdurrahman, hadisçilere çok fazla önem veren halifelerden birisidir. Hilafeti zamanında devlet en güçlü dönemlerini yaşamıştır. Dolayısıyla yönetim ilmi gelişmelere daha fazla önem vermiştir. Hişam el-Müeddeb (v. 317/929), Bakî b. Mahled ve Muhammed b. Vaddah (v. 287/900)'tan hadis eğitimi almış biri olarak halifenin çocuklarına ders vermiştir.³³

Halifelerin hadis dinleme istekleri Abdurrahman b. Muâviye ile başlamaktadır. O ve ondan sonra gelen halifeler muhaddislerden hadis dinlemişlerdir. Yukarıda zikredilen örneklere bakıldığında halifelerin bizzat muhaddislere hadis dinlemeye gitmişlerdir. Halifelerin bu uygulamaları sanki bilerek yapılan çabalardır. Çünkü hadisçilerden hadis dinlemek için devlet görevlilerinin veya halkın olmasına gerek yoktur. Ancak halifeler onların da bulunduğu ortamlarda istekte bulunmaları hem etrafındakilere hem de toplumu hadise ve muhaddislere yönlendirmeye bir teşviktir. Abdurrahman b. Muâviye ve sonrasında gelen birkaç halifenin hadisçileri dinleme ve hadis dinleme isteğinde bulunmada ayrı bir amacın olduğunu anlamak gerekmektedir. Çünkü söz konusu halifelerin yaşadığı dönem fakihlerin hadisçilerle mücadele ettiği zaman dilimleridir. Hem toplumun hem de yönetimin rahatsız olduğu bu durum karşısında halifeler meseleye taraf olarak yapılanları onaylamadıkları mesajını vermektedirler. Halife Abdullah b. Muhammed (v. 273/886)'in Muhammed b. Vaddah'a rey'i bırak hadis anlat ve Abdurrahman b. Muâviye'nin Bakî b. Mahled'e "ilmini yay, hadisleri naklet"³⁴ ve kütüphane görevlisine "bu eser kütüphanemizde olmalı"³⁵ ifadeleri bu tepkinin birer yansıması olarak anlaşılmalıdır.

4. İnsanları Hadisçileri Dinlemeye Teşvik Etme

Endülüs'te halifeler muhaddislerden hadis dinlerken aynı zamanda insanların da onlardan istifade etmesini istemişlerdir. Yahya

³³ Huşenî, *Abbâr*, s. 340-341.

³⁴ İbnü'l-Faradî, *Târibu Ulemâi Endelüs*, I, 82; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis fi Târibi Ricâli Ehlil-Endelüs*, s. 209; Merrâküşî, *el-Mücib fi Telhisi Abbâri'l-Mağrib*, s. 49; Abdülhâdi, *Mazâbiru'n-Nabdati'l-Hadisîyye fi Abdi Ya'kub el-Mansür el-Muvabbidi*, I, 233.

³⁵ İbn Asâkir, *Târibu Dimaşk*, X, 356.

b. Yahya el-Leysi, Rabatî ayaklanmasından sonra Kurtuba'dan kaçmıştır. Halife değişip yerine Abdurrahman b. Hakem (v. 238/852) geldiğinde Yahya b. Yahya el-Leysi'yi Kurtuba'ya davet etmiştir. O Kurtuba'ya geldikten sonra halife halka Yahya b. Yahya el-Leysi'nin meclislerine katılın ve ondan istifade edin tavsiyesinde bulunmuştur.³⁶ Halife Abdullah b. Muhammed vezirlerine Ubeydullah b. Yahya b. Yahya el-Leysi'ye giderek istişarelerde bulunmalarını ve ondan ders almalarını istemiştir. Vezirler de halifenin bu isteği üzerine Ubeydullah b. Yahya b. Yahya el-Leysi'ye giderek ders halkaları oluşturmuşlardır.³⁷ Abdurrahman b. Muâviye insanlara muhaddis Huseyn b. Âsım (v. 180/796) gibi âlimleri dinlemeleri ve onlardan ders almalarını tavsiye etmiştir.³⁸

Halifeler hem yakınlarındaki kişileri hem de halkı âlimleri dinlemeye teşvik etmişlerdir. Bu çaba, halifenin insanları ilme yönlendirme amacını yansıtmaktadır. Aynı zamanda insanları ilim adamlarına yönlendirerek onları kendilerine yönelen ilgiyle değerli olduklarını hissettirmeyi hedeflemektedirler. Toplumunu ikna edebilmek için ilk başta kendileri hadis dinlemişler, daha sonra etraflarındaki görevlilerin ve insanların hadisçilerden hadis dinlemesini tavsiye etmişlerdir. Çünkü yönetimin ilgisiz olduğu bir konuda topluma tavsiyede bulunması etkili olmayacaktır. Halifeler de bunu bildikleri için sözle birlikte uygulamayı hayata geçirmişlerdir.

5. Hadisçilere Baskı ve Şiddet Uygulama

Endülüs'te yönetimle zaman zaman âlimlerin tartışmaları meydana gelmiştir. Bu tartışmalarda âlimlerin toplum ve yönetim üzerinde etkinliklerini artırma gayretleri olduğu gibi; yönetimin de otoritesini güçlendirmesine bir fırsat teşkil etmiş veya idari açıdan değişikliklere sebep olmuştur.

Hakem b. Hişâm (v. 206/822) dönemi, yukarıda zikredilenlerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Endülüs'te zamanın halifesi o döneme kadar diğer yöneticilerde görülmeyen bir zevk ve saltanat için

³⁶ Huşenî, *Abbâr*, s. 348-362.

³⁷ Huşenî, *Abbâr*, s. 229-231.

³⁸ Huşenî, *Abbâr*, s. 73.

dedir. Âlimlerin teşvikiyle halk iki kere ayaklanma gerçekleştirmiş-tir. Ayaklanmayı gerçekleştirenler Kurtuba'nın kenar mahalleleri olarak nitelendirilen Rabat bölgesinde yaşayanlardır. Ayaklanma sert bir şekilde bastırılmış, Rabat bölgesindeki yaklaşık kırk bin kişi kılıçtan geçirilmiştir. Kalanlar ise Endülüs'ün Kuzey'inde Hıristiyan krallıklara sınır şehirlerden Tuleytula'ya sürülmüştür. Ayaklanma sırasında eylemi organize eden bazı âlimler yakalanmış bazıları ise kaçmayı başarmıştır. Yakalananlardan 77 tanesi ise idam edilmiştir. Söz konusu kişilerin hemen hemen hepsi muhaddis kimliğiyle bilinen ve Endülüs'te hadisi yaymaya çalışan âlimler olduğu anlaşılmaktadır. Yahya b. Mudar (v. 189/804), Mâlik b. Yezid b. Yahya et-Tucûbî (v. 189/804) ve Mûsa b. Sâlim el-Havlânî (v. 189/804) idam edilen muhaddislerden bir kaçıdır. Mezkur muhaddislerden Yahya b. Mudar, İmam Mâlik'in kendisinden nakilde bulunduğu ravilerden biri olduğunu belirtmek gerekmektedir.³⁹

Ayaklanma esnasında Kurtuba'dan kaçanlar da olmuştur. Bunlardan bazıları ise şöyledir: İsa b. Dinar (v. 212/827) Kur'us b. Abbas es-Sekafi (v. 220/834) ve Yahya b. Yahya el-Leysi (v. 234/838).⁴⁰ Rabati ayaklanmasında bazı âlimler de gizlenmişlerdir. Bunlardan İmam-Mâlik'in *el-Muvatta'*ını ve diğer görüşlerini Endülüslü ilk dinleyenler arasında olan Tâlut b. Abdülcebbar el-Muâfirî, Yahudi komşusunun evine saklanmıştı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra Hakem b. Hişâm'ın veziri aracılığıyla affedilmiştir.⁴¹

Hakem b. Hişâm dönemi, hadis ilmi açısından ilerlemenin sağlanmadığı bir zamanı ifade etmektedir. Halifenin isyanlara katılanlara karşı yaptığı müdahalelerde hedefi isyanı bastırmadır. Ancak muhaliflere destek veren âlimlerin muhaddis olması ve idam edilmeleri hadis ilminin gelişim sürecini etkilemiştir. Tespit edilenler çerçevesinde bakıldığında 77 âlimin önemli bir kısmının hadisle iştiğal ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, özellikle Kurtuba'nın En-

³⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, VIII, 257.

⁴⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîbu Ulemâi Endülüs*, s. 203; Humeydi, *Cezvetü'l-Muktebis*, I, 50; Kâdî, *İyâz, Tertîbü'l-Medârik*, I, 186; İbn Ferhun, *ed-Dibâcü'l-Müzzeb*, I, 52; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, VI, 143; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilü li Kitâbi's-Sıla*, II, 191.

⁴¹ Kâdî, *İyâz, Tertîbü'l-Medârik*, I, 186.

dülüs'ün idari ve ilmi başkenti olması hasebiyle hadis ilminin ilerlemesini engelleyen amil olmuştur. Ancak hadis ilminin bir duraklama yaşadığı söz konusu süreç kısa sürmüştür. Hakem b. Hişâm'dan sonra gelen II. Abdurrahman olarak bilinen Abdurrahman b. Hakem Kurtuba'dan kaçan muhaddislere adeta iade-i itibar vererek başkente davet etmiş ve onları onurlandırmıştır. Mezkur âlimlerden ön plana çıkan ise Yahya b. Yahya el-Leysi'dir.⁴²

Sonuç

Endülüs Emevi Devleti ilme büyük önem vermiştir. Bunu hadis ilmine verilen değerden anlamak mümkündür. Ancak makalede de görüldüğü üzere hadis ilminin Endülüs'te gelişmesinde halifelerin aktif desteği daha fazla önem arz etmektedir. Özellikle Abdurrahman b. Muâviye'nin fakihlerle mücadele eden Bakî b. Mahled'e destek vermesi ve "hadisi insanlara anlat" demesini bir dönüm noktası olarak değerlendirmek gerekir. Abdurrahman b. Muâviye'den sonra gelen halifeler hadis ve hadisçilerle yakın ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Hem kendileri hadis dinlemişler, hem yakınlarındaki kimselere tavsiye etmişler, hem de toplumu hadis dinlemeye yönlendirmişlerdir. Halifeler Doğu İslâm dünyasından gelen iyi hadis eğitimi almış birçok âlimi istişare heyetine almış ve ilim anlatacakları bir yer tahsis etmişlerdir. Bu durum hadis ilmine verilen önemi göstermektedir. Dolayısıyla Endülüs'te halifeler hadis ilmine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Söz konusu olumlu katkılar, hadisin Endülüs'te gelişim sürecini birebir etkilemiştir. Bu çabaların Endülüs'te hadis denilince akla gelen birçok muhaddisin yetişmesine zemin hazırladığını da unutmamak gerekir.

Kaynaklar

Abbâdî, Ahmet Muhtar, *fî Taribi'l-Abbâsi ve'l-Endelüsî*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut ts.

Abdülhâdi, Ahmet el-Hüseyn, *Mazâbiru'n-Nabdati'l-Hadisiyye fi Abdi Ya'kub el-Mansûr el-Muvabbidi*, İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, Mağrib 1402.

⁴² Huşenî, *Abbâr*, s. 348-362.

- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmet b. Yahya b. Ahmet b. Amîre, *Buğyetü'l-Mültemis fi Târîhi Ricâli Eblî'l-Endelüs*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1417.
- Ebû Deyyâk, Sâlih Muhammed Feyyâz, *el-Vecîz fi Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Ürdün 1988.
- Georges Colin, *el-Endülüs* çev: Abdülhamit Yunus, Hasan Osman, Beyrut 1980.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh, *Cezvetü'l-Muktebis fi Zikri Vülâti'l-Endelüs* nşr. Muhammed b. Tâvit et-Tancî, Mısır 1372.
- Huşenî, Muhammed b. Hâris, *Abbâru'l-Fukahâ ve'l-Muhaddisîn* nşr. Maria Luis Abila ve Luis Mulina, Madrid 1992.
- Huşenî, Muhammed b. Hâris, *Kudâtu Kurtuba*, ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Kâhire 1966.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târîbu Dımaşk* nşr. Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-Amravî Ali Şirî, Beyrut 1415.
- İbn Ferhûn, Burhânüddîn İbrahim b. Ali, *ed-Dibâcü'l-Müzheb fi Ma'rifeti Ulemâi'l-Mezheb* nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr, Mektebetü Dâri't-Türas, Kâhire 1972.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmet b. Muhammed b. İbrâhîm, *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân* nşr. İhsan Abbas, Daru Sâdir, Beyrut 1994.
- İbn İzârî, Ebû Muhammed Ali b. Muhammed, *el-Beyânü'l-Muğrib fi Abbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib* nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1983.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Kudâî, *et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla* nşr. Abdüsselâm el-Hirasî, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1415.
- İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdî, *Târîbu Ulemâi Endelüs* nşr. Rûhiyye Abdurrahmân es-Süveyfî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh, *el-İbâta fi Abbâri Gırnâta* nşr. Muhammed Abdullâh İnan, Mektebetü'l-

- Hanci, Kâhire 1973.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmet, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Abbâri Men Zeheb*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut ts.
- İnan, Muhammed Abdullah, *Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvabbidîn*, Lecnetü't-Telif ve't-Terceme, Kâhire 1974.
- Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl Musa b. İyaz el-Yahsûbî es-Sebtî, *Tertibü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li-Ma'rifeti A'lâmi Mezbebi Mâlik*, Vizâretü'l-Evkâf, Rabat ts.
- Makkarî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmet b. Muhammed, *Nefbu't-tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratîb ve Zikru Vezîribâ li-Sâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, nşr. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut 1388.
- Merrâküşi, Abdülvâhid, *el-Mûcib fî Telbîsi Abbâri'l-Mağrib* nşr. Muhammed Saîd el-Uryân, İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, Kâhire 1963.
- Nübâhî, Ebü'l-Hasen b. Abdullah b. Hasen, *Târibu Kudâti'l-Endelüs*, Dâru Afâki'l-Endelüs, Beyrut 1983.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullah, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, Neşriyatü'l-İslâmiyye, byy, ts.
- Suyutî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Tabakâtü'l-Huffâz*, Beyrut 1983.
- Suyutî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Büğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nübât*, el-Mektebetü'l-Asriyye nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Lübnan ts.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* nşr. Şuayb el-Arnaût vd, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1982.
- Ziriklî, Hayreddin Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fârisî, *el-A'lâm Kâmusu Terâcim li-Eşberi'r-Ricâl ve'n-Nisâ*, Dâru'l-İlim, Beyrut 2002.